

منابع و مطالعات تکمیلی

درآمد

کتاب «حاکمیت بر توجه» در مرز میان چند حوزه فکری و علمی شکل گرفته است. موضوع توجه را نمی‌توان تنها در قلمرو روان‌شناسی بررسی کرد، زیرا آنچه در آغاز یک فرایند ذهنی به نظر می‌رسد، در جهان معاصر با اقتصاد، فناوری، رسانه، سیاست، آموزش، آزادی و ساخت قدرت پیوند خورده است. شناخت ماهیت توجه، ما را به علوم شناختی و فلسفه ذهن می‌رساند؛ بررسی خرید و فروش آن، به اقتصاد و سرمایه‌داری دیجیتال راه می‌برد؛ مطالعه هدایت آن، ما را وارد حوزه تبلیغات، پروپاگاندا و قدرت سیاسی می‌کند؛ و پرسش از آینده آن، به هوش مصنوعی، حریم شناختی و حقوق بنیادین انسان پیوند می‌خورد.

از همین رو، منابع این کتاب به صورت فهرستی صرفاً الفبایی تنظیم نشده‌اند. هدف آن است که خواننده بتواند مسیرهای فکری تشکیل‌دهنده کتاب را ببیند و در صورت تمایل، هر یک از آنها را مستقلاً دنبال کند. برخی از آثار معرفی شده، منابع کلاسیک و پایه‌ای هستند و برخی به تحولات تازه جهان دیجیتال، الگوریتم‌ها و هوش مصنوعی می‌پردازند. همه این آثار لزوماً با یکدیگر هم‌نظر نیستند و گاه از دیدگاه‌های متفاوت یا حتی متعارض به انسان، فناوری و قدرت می‌نگرند. ارزش آنها دقیقاً در همین تنوع است، زیرا حاکمیت بر توجه تنها زمانی معنا می‌یابد که خواننده بتواند میان دیدگاه‌های مختلف حرکت کند، استدلال‌ها را مقایسه نماید و به داوری مستقل خود برسد.

بخش نخست: توجه، ذهن و محدودیت‌های شناختی انسان

مطالعه حاکمیت بر توجه باید از شناخت خود توجه آغاز شود. ذهن انسان ظرفیت نامحدودی برای دریافت و پردازش اطلاعات ندارد. توجه فرایندی انتخابی است و انسان در هر لحظه ناگزیر است بخش کوچکی از جهان پیرامون را برجسته کند و بخش‌های دیگر را در حاشیه قرار دهد. این محدودیت، نقضی تصادفی نیست، بلکه بخشی از معماری ذهن انسان است. بدون انتخاب، آگاهی در انبوه محرک‌ها فرو می‌ریزد؛ اما همین ضرورت انتخاب، ذهن را در برابر هدایت، تحریف و بهره‌برداری نیز آسیب‌پذیر می‌سازد.

William James

The Principles of Psychology

1890

[The Principles of Psychology 1890](#)

ویلیام جیمز در این اثر بنیادین، توجه را یکی از عناصر اصلی تجربه آگاهانه انسان بررسی می‌کند. تعریف مشهور او از توجه بر تصرف روشن و زنده ذهن به وسیله یک موضوع از میان چند امکان تأکید دارد. اهمیت این اثر برای کتاب حاضر در آن است که نشان می‌دهد توجه از همان آغاز شکل‌گیری روان‌شناسی جدید، نه موضوعی حاشیه‌ای، بلکه سازوکاری مرکزی در آگاهی انسان بوده است.

Herbert A. Simon

Administrative Behavior

1947

Administrative Behavior 1947

هربرت سایمون با طرح مفهوم عقلانیت محدود نشان داد که تصمیم گیرندگان انسانی نه اطلاعات کامل دارند و نه توان پردازش همه گزینه‌ها را. انسان در بسیاری از موارد به جای یافتن بهترین پاسخ ممکن، به پاسخ رضایت بخش بسنده می‌کند. این دیدگاه برای فهم اقتصاد توجه اهمیت بنیادین دارد، زیرا هرچه حجم اطلاعات افزایش یابد، محدودیت توجه و داوری انسان آشکارتر می‌شود.

Herbert A. Simon

Designing Organizations for an Information-Rich World

1971

Designing Organizations for an Information-Rich World 1971

سایمون در این نوشته بیان می‌کند که فراوانی اطلاعات، کمبود چیز دیگری را ایجاد می‌کند و آنچه اطلاعات مصرف می‌کند، توجه دریافت کنندگان است. این اندیشه یکی از پایه‌های نظری مفهوم اقتصاد توجه به شمار می‌آید. مسئله عصر دیجیتال کمبود داده نیست، بلکه کمبود ظرفیت انسانی برای انتخاب، فهم و استفاده معنادار از آن است.

Daniel Kahneman

Attention and Effort

1973

Attention and Effort 1973

کاهنمن توجه را منبعی محدود می‌بیند که باید میان فعالیت‌های ذهنی توزیع شود. این اثر نشان می‌دهد که انجام هم‌زمان وظایف و افزایش فشار شناختی چگونه عملکرد انسان را کاهش می‌دهد. مفهوم سرمایه محدود توجه در کتاب حاضر، از چنین برداشت‌هایی درباره ظرفیت محدود ذهن بهره می‌گیرد.

Daniel Kahneman

Thinking, Fast and Slow

2011

Thinking, Fast and Slow 2011

کاهنمن در این کتاب دو شیوه کلی تفکر را توضیح می‌دهد: تفکر سریع، خودکار و عاطفی، و تفکر آهسته، سنجیده و نیازمند تلاش. اقتصاد دیجیتال و پروپاگاندا اغلب می‌کوشند از واکنش‌های سریع و خودکار استفاده کنند، پیش از آنکه ذهن فرصت بررسی آرام و انتقادی پیدا کند. این اثر برای فهم رابطه میان توجه، قضاوت و دستکاری رفتاری ضروری است.

Michael I. Posner

Orienting of Attention

1980

Orienting of Attention 1980

پژوهش‌های مایکل پازنر از آثار پایه در علوم شناختی توجه‌اند. او نشان داد که جهت‌گیری توجه می‌تواند حتی پیش از حرکت چشم یا واکنش آشکار رخ دهد. این پژوهش‌ها روشن می‌کنند که توجه فرایندی قابل هدایت و اندازه‌گیری است و طراحی محیط می‌تواند پیش از تصمیم آگاهانه، مسیر پردازش ذهن را تغییر دهد.

Michael I. Posner and Mary K. Rothbart

Educating the Human Brain

2007

Educating the Human Brain 2007

این اثر ارتباط میان رشد مغز، شبکه‌های توجه و آموزش را بررسی می‌کند. اهمیت آن برای کتاب حاضر در این است که نشان می‌دهد توجه تنها ویژگی ثابت ذهن نیست، بلکه می‌توان آن را از دوران کودکی پرورش داد. آموزش در این معنا، صرفاً انتقال اطلاعات نیست، بلکه تقویت توان تمرکز، خودتنظیمی و کنترل شناختی است.

Mihaly Csikszentmihalyi

Flow: The Psychology of Optimal Experience

1990

Flow: The Psychology of Optimal Experience 1990

چیکسنت‌میهای مفهوم «غرقگی» را برای توصیف وضعیتی به کار می‌برد که فرد با تمرکز عمیق در فعالیتی معنادار حضور پیدا می‌کند. این اثر تصویری مثبت از توجه ارائه می‌دهد و نشان می‌دهد که تمرکز نه تنها ابزار کار، بلکه منبع معنا، رضایت و شکوفایی انسان است.

Jonathan Crary

Suspensions of Perception: Attention, Spectacle, and Modern Culture

1999

Suspensions of Perception: Attention, Spectacle, and Modern Culture 1999

کرری تاریخ توجه در فرهنگ مدرن را بررسی می کند و نشان می دهد که چگونه صنعت، هنر، نمایش و فناوری های بصری بر شیوه دیدن انسان اثر گذاشته اند. این کتاب توجه را نه صرفاً یک فرایند درونی، بلکه پدیده ای تاریخی و اجتماعی معرفی می کند.

Winifred Gallagher

Rapt: Attention and the Focused Life

2009

Rapt: Attention and the Focused Life 2009

گالاگر بر این باور است که کیفیت زندگی تا حد زیادی با کیفیت توجه تعیین می شود. انسان همیشه نمی تواند رویدادهای زندگی را انتخاب کند، اما تا اندازه ای می تواند تعیین کند کدام بخش تجربه را در مرکز آگاهی خود قرار دهد. این اثر با اندیشه اصلی کتاب حاضر، یعنی پیوند میان توجه و شیوه زیستن، هماهنگی نزدیکی دارد.

Matthew B. Crawford

The World Beyond Your Head: On Becoming an Individual in an Age of Distraction

2015

The World Beyond Your Head: On Becoming an Individual in an Age of Distraction 2015

کرافورد توجه را موضوعی اخلاقی و سیاسی می داند و نشان می دهد که محیط های معاصر چگونه استقلال فرد را از طریق تصرف میدان ادراک محدود می کنند. او آزادی را نه رهایی کامل از جهان، بلکه توان ایجاد رابطه ای سنجیده و ماهرانه با واقعیت می بیند.

Jenny Odell

How to Do Nothing: Resisting the Attention Economy

2019

How to Do Nothing: Resisting the Attention Economy 2019

اودل از «هیچ کاری نکردن» به معنای کناره گیری از زندگی دفاع نمی کند، بلکه خواهان مقاومت در برابر الزام دائمی به تولید، واکنش و حضور آنلاین است. او بازگشت به مکان، طبیعت، جامعه محلی و مشاهده دقیق را راهی برای بازسازی توجه می داند.

بخش دوم: اقتصاد، بازار و کالایی شدن توجه

اقتصاد توجه زمانی شکل می‌گیرد که نگاه، زمان و واکنش انسان قابل اندازه‌گیری و درآمدزا شوند. شرکت‌های دیجیتال تنها کالا یا خدمات ارائه نمی‌کنند؛ بسیاری از آنها محیط‌هایی می‌سازند که هدف اصلی‌شان نگاه داشتن کاربر، ثبت رفتار او و تبدیل احتمال واکنش آینده‌اش به ارزش اقتصادی است. در این ساختار، توجه از تجربه‌ای شخصی به دارایی قابل معامله تبدیل می‌شود.

Thomas H. Davenport and John C. Beck

The Attention Economy: Understanding the New Currency of Business

2001

[The Attention Economy: Understanding the New Currency of Business 2001](#)

این کتاب از نخستین آثاری بود که توجه را به عنوان ارز تازه کسب‌وکار معرفی کرد. نویسندگان توضیح می‌دهند که سازمان‌ها در محیطی سرشار از اطلاعات، برای جلب توجه کارکنان، مشتریان و مدیران با یکدیگر رقابت می‌کنند.

Richard A. Lanham

The Economics of Attention: Style and Substance in the Age of Information

2006

[The Economics of Attention: Style and Substance in the Age of Information 2006](#)

لنهام میان «ماده» و «سبک» در اقتصاد اطلاعات تمایز می‌گذارد و نشان می‌دهد که در جهانی پر از محتوا، شیوه ارائه و جلب نگاه اهمیتی فزاینده پیدا می‌کند. این اثر توجه را در پیوند با فرهنگ، طراحی و ارتباطات بررسی می‌کند.

Tim Wu

The Attention Merchants: The Epic Scramble to Get Inside Our Heads

2016

[The Attention Merchants: The Epic Scramble to Get Inside Our Heads 2016](#)

تیم وو تاریخ صنایع جلب توجه را از روزنامه‌های پرتیراژ و تبلیغات تا رادیو، تلویزیون و اینترنت دنبال می‌کند. این کتاب نشان می‌دهد که تجارت توجه پدیده‌ای کاملاً تازه نیست، اما فناوری دیجیتال آن را شخصی‌تر، مداوم‌تر و فراگیرتر کرده است.

Shoshana Zuboff

The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power

2019

[The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power 2019](#)

زوبوف اصطلاح «سرمایه‌داری نظارتی» را برای توصیف نظامی به کار می‌برد که تجربه انسانی را به داده رفتاری تبدیل می‌کند و از این داده برای پیش‌بینی و جهت دادن به رفتار آینده بهره می‌گیرد. این اثر یکی از مهم‌ترین منابع برای درک پیوند میان داده، توجه، قدرت اقتصادی و استقلال انسان است.

Nick Srnicek

Platform Capitalism

2016

Platform Capitalism 2016

سرینیچک پلتفرم‌های دیجیتال را به‌عنوان شکل تازه‌ای از بنگاه اقتصادی بررسی می‌کند که قدرت آنها بر گردآوری داده، ایجاد شبکه و واسطه‌گری میان گروه‌های مختلف استوار است. این کتاب به خواننده کمک می‌کند اقتصاد توجه را در چارچوب گسترده‌تر تحول سرمایه‌داری معاصر ببیند.

José van Dijck, Thomas Poell, and Martijn de Waal

The Platform Society: Public Values in a Connective World

2018

The Platform Society: Public Values in a Connective World 2018

نویسندگان نشان می‌دهند که پلتفرم‌ها دیگر تنها شرکت‌های فناوری نیستند، بلکه در آموزش، رسانه، حمل‌ونقل، سلامت و زندگی عمومی نقش زیرساختی پیدا کرده‌اند. پرسش محوری کتاب این است که چگونه می‌توان ارزش‌های عمومی را در محیطی حفظ کرد که منطق تجاری پلتفرم‌ها بر آن حاکم است.

Jaron Lanier

Who Owns the Future?

2013

Who Owns the Future? 2013

لنیر تمرکز داده و ثروت در شرکت‌های بزرگ دیجیتال را نقد می‌کند و می‌پرسد چرا افرادی که داده و محتوای اصلی نظام دیجیتال را تولید می‌کنند، سهم اندکی از ارزش اقتصادی حاصل از آن دارند. اثر او مسئله مالکیت داده، کار دیجیتال و تمرکز قدرت را به بحث توجه پیوند می‌دهد.

Jaron Lanier

Ten Arguments for Deleting Your Social Media Accounts Right Now

2018

[Ten Arguments for Deleting Your Social Media Accounts Right Now 2018](#)

این کتاب نقدی مستقیم بر مدل تجاری شبکه‌های اجتماعی است. لنیر استدلال می‌کند که مسئله تنها محتوای نامطلوب نیست، بلکه ساختاری است که برای تغییر رفتار، تولید وابستگی و فروش امکان تأثیرگذاری طراحی شده است.

Douglas Rushkoff

Throwing Rocks at the Google Bus: How Growth Became the Enemy of Prosperity

2016

[Throwing Rocks at the Google Bus: How Growth Became the Enemy of Prosperity 2016](#)

راشکوف نشان می‌دهد که الزام به رشد بی‌پایان چگونه شرکت‌های فناوری را به استخراج هرچه بیشتر داده، زمان و توجه سوق می‌دهد. او میان نوآوری دیجیتال و مدل‌های اقتصادی‌ای که بر آن تحمیل شده‌اند تمایز قائل می‌شود.

Daron Acemoglu and Simon Johnson

Power and Progress: Our Thousand-Year Struggle Over Technology and Prosperity

2023

[Power and Progress: Our Thousand-Year Struggle Over Technology and Prosperity 2023](#)

این کتاب نشان می‌دهد که فناوری به خودی خود تضمین‌کننده رفاه مشترک نیست. جهت توسعه فناوری و توزیع منافع آن به ساخت قدرت و انتخاب‌های نهادی بستگی دارد. این استدلال برای بحث حاکمیت بر توجه اهمیت دارد، زیرا آینده هوش مصنوعی نیز نه اجتناب‌ناپذیر، بلکه حاصل تصمیم‌های اجتماعی و سیاسی است.

بخش سوم: رسانه، تبلیغات، پروپاگاندا و ساخت واقعیت

قدرت رسانه تنها در انتقال اطلاعات نیست. رسانه‌ها با انتخاب موضوع، تکرار تصویر، تعیین زیان و ایجاد چارچوب، مشخص می‌کنند کدام بخش واقعیت برجسته و کدام بخش فراموش شود. پروپاگاندا شکل سازمان‌یافته این قدرت است و هدف آن تنها تغییر یک عقیده نیست؛ بلکه بازسازی محیطی است که در آن عقاید شکل می‌گیرند.

Walter Lippmann

Public Opinion

1922

[Public Opinion 1922](#)

لایمن توضیح می‌دهد که انسان‌ها اغلب مستقیماً با جهان سیاسی و اجتماعی روبه‌رو نیستند، بلکه بر پایه «تصاویر درون ذهن» درباره آن داوری می‌کنند. رسانه‌ها در ساخت این تصاویر نقش تعیین‌کننده دارند. این کتاب از آثار کلاسیک در فهم افکار عمومی و واسطه‌گری رسانه‌ای واقعیت است.

Edward Bernays

Propaganda

1928

[Propaganda 1928](#)

برنیز از امکان «مهندسی رضایت» در جامعه مدرن سخن می‌گوید. اثر او هم سندی تاریخی درباره پیدایش روابط عمومی است و هم نمونه‌ای روشن از نگاه ابزاری به افکار و رفتار جمعی.

Harold D. Lasswell

Propaganda Technique in the World War

1927

[Propaganda Technique in the World War 1927](#)

لاسول روش‌های تبلیغاتی جنگ جهانی اول را بررسی می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه نمادها، دشمن‌سازی، تکرار و کنترل خبر می‌توانند جامعه را برای جنگ بسیج کنند. این اثر برای مطالعه ارتباط میان بحران، احساس و هدایت توجه عمومی اهمیت دارد.

Jacques Ellul

Propaganda: The Formation of Men's Attitudes

1962

[Propaganda: The Formation of Men's Attitudes 1962](#)

الول پروپاگاندا را نه مجموعه‌ای از دروغ‌های پراکنده، بلکه نظامی فراگیر می‌بیند که در جامعه صنعتی و رسانه‌ای شکل می‌گیرد. او نشان می‌دهد که حتی انسان تحصیل‌کرده نیز ممکن است در برابر پروپاگاندا آسیب‌پذیر باشد، به‌ویژه زمانی که به حجم زیادی از اخبار وابسته است اما فرصت بررسی عمیق آنها را ندارد.

Marshall McLuhan

Understanding Media: The Extensions of Man

1964

[Understanding Media: The Extensions of Man 1964](#)

مک‌لوهان با جمله مشهور «رسانه همان پیام است» توجه را از محتوای پیام به ساختار خود رسانه منتقل کرد. هر فناوری ارتباطی، صرف‌نظر از محتوایی که انتقال می‌دهد، نسبت انسان با زمان، مکان، جامعه و ادراک را تغییر می‌دهد.

Neil Postman

Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business

1985

[Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business 1985](#)

پستمن هشدار می‌دهد که تلویزیون گفت‌وگوی عمومی را به قالب سرگرمی تبدیل می‌کند. مشکل تنها وجود مطالب سطحی نیست، بلکه این است که منطق نمایش بر سیاست، آموزش و خبر حاکم می‌شود. استدلال او در عصر شبکه‌های اجتماعی و ویدئوهای کوتاه اهمیتی تازه یافته است.

Noam Chomsky and Edward S. Herman

Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media

1988

[Manufacturing Consent: The Political Economy of the Mass Media 1988](#)

نویسندگان مدلی برای توضیح تأثیر مالکیت، تبلیغات، منابع رسمی و فشار سیاسی بر رسانه‌ها ارائه می‌کنند. این کتاب نشان می‌دهد که محدود شدن گفت‌وگوی عمومی همیشه به سانسور مستقیم نیاز ندارد و می‌تواند از ساختارهای اقتصادی و نهادی نیز ناشی شود.

George Lakoff

Don't Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate

2004

[Don't Think of an Elephant! Know Your Values and Frame the Debate 2004](#)

لاکاف نشان می‌دهد که زبان و چارچوب‌های مفهومی چگونه بر ادراک سیاسی اثر می‌گذارند. انتخاب واژه‌ها تنها آرایش‌گفتار نیست؛ هر واژه شبکه‌ای از ارزش‌ها و فرض‌ها را فعال می‌کند و میدان توجه مخاطب را شکل می‌دهد.

George Lakoff and Mark Johnson

Metaphors We Live By

1980

[Metaphors We Live By 1980](#)

این کتاب توضیح می‌دهد که استعاره‌ها تنها ابزار ادبی نیستند، بلکه ساختار اندیشه و تجربه را سازمان می‌دهند. انسان از طریق استعاره‌ها مسائل پیچیده را می‌فهمد، اما همین استعاره‌ها می‌توانند بخش‌هایی از واقعیت را آشکار و بخش‌هایی دیگر را پنهان کنند.

Robert B. Cialdini

Influence: The Psychology of Persuasion

1984

[Influence: The Psychology of Persuasion 1984](#)

چالدینی اصولی چون تأیید اجتماعی، کمیابی، اقتدار، مقابله به مثل و تعهد را در فرایند اقناع بررسی می‌کند. این اثر برای شناخت راه‌هایی اهمیت دارد که تصمیم انسان می‌تواند بدون استدلال مفصل و از طریق نشانه‌های محیطی هدایت شود.

Robert B. Cialdini

Pre-Suasion: A Revolutionary Way to Influence and Persuade

2016

[Pre-Suasion: A Revolutionary Way to Influence and Persuade 2016](#)

چالدینی در این کتاب نشان می‌دهد که آنچه پیش از ارائه پیام در مرکز توجه مخاطب قرار می‌گیرد، می‌تواند واکنش او به خود پیام را تغییر دهد. به این ترتیب، کنترل زمینه و لحظه توجه گاه از محتوای استدلال مهم‌تر می‌شود.

Siva Vaidhyanathan

Antisocial Media: How Facebook Disconnects Us and Undermines Democracy

2018

[Antisocial Media: How Facebook Disconnects Us and Undermines Democracy 2018](#)

وایدیاناثان تأثیر شبکه‌های اجتماعی بر دموکراسی، نظارت، قطبی‌شدن و تبلیغات سیاسی را بررسی می‌کند. او مسئله را به رفتار چند کاربر یا انتشار چند خبر نادرست محدود نمی‌داند، بلکه آن را پیامد ساختار و مدل تجاری پلتفرم می‌بیند.

Yochai Benkler, Robert Faris, and Hal Roberts

Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics

2018

[Network Propaganda: Manipulation, Disinformation, and Radicalization in American Politics 2018](#)

این اثر ساختار رسانه‌های شبکه‌ای و انتشار اطلاعات سیاسی را تحلیل می‌کند. نویسندگان نشان می‌دهند که اطلاعات نادرست تنها محصول فناوری نیست و باید آن را در ارتباط با نهادها، فرهنگ سیاسی و ساختار رسانه‌ای بررسی کرد.

بخش چهارم: فناوری دیجیتال، شبکه‌های اجتماعی و فرسایش توجه

فناوری دیجیتال توان دسترسی انسان به دانش، ارتباط و خلاقیت را به‌طور چشمگیری گسترش داده است، اما هم‌زمان محیطی ایجاد کرده که در آن وقفه، اعلان، سرعت و واکنش دائمی به وضعیت عادی زندگی تبدیل شده‌اند. مسئله این بخش مخالفت با فناوری نیست؛ بلکه فهم تأثیر طراحی فناوری بر عادت، حافظه، گفت‌وگو و توان تمرکز است.

Nicholas Carr

The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains

2010

[The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains 2010](#)

کار استدلال می‌کند که استفاده مداوم از اینترنت و حرکت سریع میان پیوندها و محرک‌ها، عادت‌های ذهنی انسان را تغییر می‌دهد. او نگران تضعیف مطالعه عمیق، تأمل و حافظه پایدار است. این اثر یکی از منابع اصلی بحث درباره رابطه میان فناوری دیجیتال و فرسایش تمرکز است.

Nicholas Carr

The Glass Cage: Automation and Us

2014

[The Glass Cage: Automation and Us 2014](#)

این کتاب به پیامدهای واگذاری مهارت و تصمیم‌گیری به سامانه‌های خودکار می‌پردازد. کار نشان می‌دهد که خودکارسازی، اگر بدون توجه به نقش فعال انسان طراحی شود، می‌تواند توانایی، دآوری و احساس مسئولیت او را تضعیف کند.

Sherry Turkle

Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other

2011

[Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other 2011](#)

ترکل رابطه انسان با تلفن همراه، ربات‌ها و شبکه‌های ارتباطی را بررسی می‌کند. او نشان می‌دهد که اتصال دائمی الزاماً به ارتباط عمیق‌تر نمی‌انجامد و گاه گفت‌وگوی انسانی را به پیام‌های کوتاه، کنترل‌شده و کم‌خطر تبدیل می‌کند.

Sherry Turkle

Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age

2015

Reclaiming Conversation: The Power of Talk in a Digital Age 2015

این کتاب از گفت‌وگوی رودررو به عنوان فضایی برای همدلی، اندیشیدن و رشد انسانی دفاع می‌کند. توجه کامل به دیگری، در نگاه ترکل، نه یک ادب ساده، بلکه شرط شکل‌گیری رابطه و شخصیت است.

Adam Alter

Irresistible: The Rise of Addictive Technology and the Business of Keeping Us Hooked

2017

Irresistible: The Rise of Addictive Technology and the Business of Keeping Us Hooked 2017

آلتر سازوکارهای طراحی فناوری‌های اعتیادآور را بررسی می‌کند؛ از پاداش متغیر و اهداف پایان‌ناپذیر تا تأیید اجتماعی. اثر او نشان می‌دهد که وابستگی دیجیتال را نمی‌توان صرفاً ضعف اراده فرد دانست، زیرا بسیاری از محصولات عمداً برای افزایش تکرار رفتار طراحی شده‌اند.

Nir Eyal

Hooked: How to Build Habit-Forming Products

2014

Hooked: How to Build Habit-Forming Products 2014

این کتاب چرخه‌ای شامل محرک، عمل، پاداش متغیر و سرمایه‌گذاری را برای طراحی محصولات عادت‌ساز توضیح می‌دهد. مطالعه آن برای فهم منطق طراحی پلتفرم‌ها مفید است، حتی اگر خواننده با جهت‌گیری تجاری نویسنده موافق نباشد.

Cal Newport

Deep Work: Rules for Focused Success in a Distracted World

2016

Deep Work: Rules for Focused Success in a Distracted World 2016

نیوپورت از توان انجام کار عمیق و بدون وقفه به عنوان مهارتی کمیاب و ارزشمند دفاع می‌کند. هرچند کتاب بیشتر به زندگی حرفه‌ای می‌پردازد، استدلال آن درباره ضرورت حفاظت از تمرکز با مفهوم سرمایه توجه ارتباط مستقیم دارد.

Cal Newport

Digital Minimalism: Choosing a Focused Life in a Noisy World

2019

Digital Minimalism: Choosing a Focused Life in a Noisy World 2019

مینیمالیسم دیجیتال در این کتاب به معنای حذف فناوری نیست، بلکه انتخاب محدود و آگاهانه ابزارهایی است که از ارزش‌های اصلی زندگی حمایت می‌کنند. نیوپورت پیشنهاد می‌کند رابطه انسان با فناوری از حالت پیش‌فرض و منفعل به رابطه‌ای انتخابی تبدیل شود.

James Williams

Stand Out of Our Light: Freedom and Resistance in the Attention Economy

2018

[Stand Out of Our Light: Freedom and Resistance in the Attention Economy 2018](#)

ویلیامز، که خود در صنعت فناوری فعالیت کرده است، اقتصاد توجه را تهدیدی برای آزادی انسان می‌داند. او میان توجه لحظه‌ای، پیگیری هدف‌های بلندمدت و توان تعیین معنای زندگی تمایز می‌گذارد و نشان می‌دهد که طراحی دیجیتال می‌تواند هر سه سطح را تضعیف کند.

Tristan Harris and Aza Raskin

Center for Humane Technology: Essays, Testimony, and Public Educational Materials

[Center for Humane Technology: Essays, Testimony, and Public Educational Materials](#)

آثار و سخنرانی‌های مرکز فناوری انسانی، مدل تجاری پلتفرم‌ها، طراحی اقناعی، قطبی‌شدن و خطرهای هوش مصنوعی را برای مخاطب عمومی توضیح داده‌اند. اهمیت این مجموعه در پیوند دادن تجربه طراحان فناوری با بحث مسئولیت اخلاقی و اصلاح ساختارهای دیجیتال است.

Eli Pariser

The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You

2011

[The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You 2011](#)

پریرز توضیح می‌دهد که شخصی‌سازی الگوریتمی می‌تواند هر کاربر را در محیط اطلاعاتی متفاوتی قرار دهد. این وضعیت نه تنها بر مصرف محتوا، بلکه بر تصور انسان از جامعه، اختلاف و واقعیت مشترک اثر می‌گذارد.

Safiya Umoja Noble

Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism

2018

[Algorithms of Oppression: How Search Engines Reinforce Racism 2018](#)

نوبل نشان می‌دهد که نتایج موتورهای جست‌وجو و سامانه‌های الگوریتمی خنثی نیستند و می‌توانند پیش‌داوری‌های اجتماعی و منافع تجاری را بازتولید کنند. این اثر اهمیت بررسی قدرت پنهان در طبقه‌بندی و رتبه‌بندی اطلاعات را آشکار می‌سازد.

Cathy O'Neil

Weapons of Math Destruction: How Big Data Increases Inequality and Threatens Democracy

2016

اونیل مدل‌های ریاضی پر قدرت، گسترده و غیرشفافی را بررسی می‌کند که بر استخدام، اعتبار، آموزش و عدالت اثر می‌گذارند. این کتاب نشان می‌دهد که تصمیم‌گیری الگوریتمی، در صورت نبود شفافیت و امکان اعتراض، می‌تواند نابرابری را تقویت کند.

Frank Pasquale

The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information

2015

[The Black Box Society: The Secret Algorithms That Control Money and Information 2015](#)

پاسکوال تمرکز قدرت در سامانه‌های محرمانه رتبه‌بندی، اعتبارسنجی و جست‌وجو را نقد می‌کند. او بر ضرورت شفافیت، پاسخ‌گویی و نظارت عمومی بر الگوریتم‌هایی تأکید دارد که فرصت‌ها و اطلاعات قابل مشاهده را تعیین می‌کنند.

بخش پنجم: هوش مصنوعی، آزادی شناختی و حقوق ذهن

با گسترش هوش مصنوعی، مسئله توجه از طراحی صفحه نمایش و تبلیغات فراتر می‌رود. سامانه‌های هوشمند می‌توانند ترجیح‌های فرد را استنباط کنند، زبان اقناعی شخصی بسازند، حالات عاطفی را تحلیل کنند و محتوایی تولید نمایند که برای هر مخاطب به‌طور جداگانه تنظیم شده است. از همین رو، مفاهیمی چون آزادی شناختی، حریم ذهنی، تمامیت روانی و حاکمیت شناختی وارد مباحث حقوقی و اخلاقی شده‌اند.

Norbert Wiener

The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society

1950

[The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society 1950](#)

وینر از نخستین اندیشمندانی بود که درباره پیامدهای انسانی و اجتماعی خودکارسازی و کنترل بازخوردی هشدار داد. عنوان کتاب نیز بر پرسش مرکزی آن تأکید دارد: چگونه می‌توان از فناوری برای انسان استفاده کرد، بی‌آنکه انسان خود به جزء قابل کنترل ماشین تبدیل شود؟

Joseph Weizenbaum

Computer Power and Human Reason: From Judgment to Calculation

1976

[Computer Power and Human Reason: From Judgment to Calculation 1976](#)

وایزبنام میان محاسبه ماشینی و داوری انسانی تمایز می‌گذارد. او هشدار می‌دهد که توان انجام یک کار به وسیله رایانه، به خودی خود دلیل مناسبی برای واگذاری آن کار نیست. برخی تصمیم‌ها نیازمند مسئولیت، همدلی و فهم انسانی‌اند.

Stuart Russell

Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control

2019

[Human Compatible: Artificial Intelligence and the Problem of Control 2019](#)

راسل مسئله هم‌راستایی هوش مصنوعی با ارزش‌های انسانی را بررسی می‌کند. او استدلال می‌کند که ماشین‌های بسیار توانمند نباید اهدافی ثابت و قطعی داشته باشند که بدون درک ترجیح‌های پیچیده و متغیر انسان دنبال شوند.

Brian Christian

The Alignment Problem: Machine Learning and Human Values

2020

[The Alignment Problem: Machine Learning and Human Values 2020](#)

کریستین تاریخ و دشواری‌های هماهنگ کردن سامانه‌های یادگیری ماشینی با ارزش‌های انسانی را روایت می‌کند. کتاب نشان می‌دهد که داده‌ها و معیارهای ظاهراً فنی، انتخاب‌های اخلاقی و اجتماعی را در خود پنهان دارند.

Kate Crawford

Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence

2021

[Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence 2021](#)

کرافورد هوش مصنوعی را نه موجودی انتزاعی، بلکه نظامی مادی و سیاسی می‌داند که بر منابع طبیعی، نیروی کار، داده و طبقه‌بندی اجتماعی تکیه دارد. این اثر کمک می‌کند بحث هوش مصنوعی از شیفتگی صرف به توانایی‌های فنی فراتر رود و به ساخت قدرت توجه کند.

Luciano Floridi

The Ethics of Information

2013

[The Ethics of Information 2013](#)

فلوریدی چارچوبی فلسفی برای بررسی اخلاق در محیط اطلاعاتی ارائه می‌دهد. او انسان را درون جهانی از روابط و موجودیت‌های اطلاعاتی می‌بیند و مسئولیت اخلاقی را به طراحی و نگهداری این محیط گسترش می‌دهد.

Luciano Floridi et al.

AI4People—An Ethical Framework for a Good AI Society

2018

[AI4People—An Ethical Framework for a Good AI Society 2018](#)

این مقاله اصولی چون سودمندی، پرهیز از آسیب، خودمختاری، عدالت و توضیح‌پذیری را برای جامعه مبتنی بر هوش مصنوعی مطرح می‌کند. اهمیت آن در تلاش برای تبدیل ارزش‌های اخلاقی به چارچوبی قابل استفاده در سیاست‌گذاری است.

Rafael Yuste et al.

Four Ethical Priorities for Neurotechnologies and AI

2017

[Four Ethical Priorities for Neurotechnologies and AI 2017](#)

نویسندگان به پیامدهای همگرایی علوم اعصاب و هوش مصنوعی می‌پردازند و موضوعاتی مانند حریم ذهنی، هویت، اختیار و عدالت را برجسته می‌کنند. این نوشته از منابع مهم در شکل‌گیری بحث «حقوق عصبی» است.

Marcello Ienca and Roberto Andorno

Towards New Human Rights in the Age of Neuroscience and Neurotechnology

2017

[Towards New Human Rights in the Age of Neuroscience and Neurotechnology 2017](#)

این مقاله از نیاز به حقوقی مانند آزادی شناختی، حریم ذهنی، تمامیت ذهنی و تداوم روان‌شناختی سخن می‌گوید. این مفاهیم با بحث حاکمیت بر توجه ارتباط مستقیم دارند، زیرا هر دو از حق انسان بر قلمرو درونی خویش دفاع می‌کنند.

Nita A. Farahany

The Battle for Your Brain: Defending the Right to Think Freely in the Age of Neurotechnology

2023

[The Battle for Your Brain: Defending the Right to Think Freely in the Age of Neurotechnology 2023](#)

فراوانی تحولات فناوری‌های خواندن و تحلیل فعالیت مغز را بررسی می‌کند و از ضرورت حفاظت حقوقی از آزادی اندیشه سخن می‌گوید. کتاب او نشان می‌دهد که حریم ذهنی دیگر تنها استعاره‌ای فلسفی نیست و ممکن است به مسئله‌ای عملی در حقوق و محیط کار تبدیل شود.

Susie Alegre

Freedom to Think: The Long Struggle to Liberate Our Minds

2022

[Freedom to Think: The Long Struggle to Liberate Our Minds 2022](#)

آلگره تاریخ آزادی اندیشه را با چالش‌های فناوری جدید پیوند می‌دهد. او استدلال می‌کند که آزادی فکر، اگرچه در اسناد حقوق بشر به رسمیت شناخته شده، در مقایسه با آزادی بیان کمتر مورد توجه حقوق قرار گرفته است.

Jan Christoph Bublitz

My Mind Is Mine!? Cognitive Liberty as a Legal Concept

2013

[My Mind Is Mine!? Cognitive Liberty as a Legal Concept 2013](#)

بوبلیتز مفهوم آزادی شناختی را از منظر حقوقی بررسی می‌کند و می‌پرسد چگونه می‌توان از ذهن انسان در برابر مداخله، تغییر و کنترل ناخواسته حمایت کرد. این مقاله یکی از منابع نظری مهم برای تعریف ذهن به عنوان قلمروی حقوقی است.

Karen Yeung

“Hypernudge”: Big Data as a Mode of Regulation by Design

2017

[“Hypernudge”: Big Data as a Mode of Regulation by Design 2017](#)

یئونگ توضیح می‌دهد که کلان داده و طراحی محیط دیجیتال چگونه می‌توانند رفتار را به طور پیوسته و شخصی هدایت کنند. «فراتلنگر» از تلنگر سنتی فراتر می‌رود، زیرا لحظه به لحظه با داده‌های تازه سازگار می‌شود و ممکن است برای فرد نامرئی باقی بماند.

Mireille Hildebrandt

Smart Technologies and the End(s) of Law

2015

[Smart Technologies and the End\(s\) of Law 2015](#)

هیلدبرانت پیامدهای فناوری‌های هوشمند، پیش‌بینی رفتاری و تنظیم‌گری الگوریتمی را برای حاکمیت قانون بررسی می‌کند. او بر اهمیت حفظ ابهام، امکان اعتراض و قابلیت پیش‌بینی حقوقی در برابر قدرت سامانه‌های داده‌محور تأکید دارد.

Council of Europe

Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law
2024

[Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law 2024](#)

این سند بین‌المللی بر ضرورت هماهنگی چرخه زندگی سامانه‌های هوش مصنوعی با حقوق بشر، دموکراسی و حاکمیت قانون تأکید دارد. مطالعه آن برای تبدیل مباحث نظری کتاب به چارچوب‌های نهادی و سیاستی سودمند است.

UNESCO

Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence
2021

[Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence 2021](#)

توصیه‌نامه یونسکو مجموعه‌ای از اصول اخلاقی درباره کرامت انسانی، شفافیت، مسئولیت، حریم خصوصی، تبعیض و نظارت انسانی ارائه می‌کند. این سند نشان می‌دهد که اخلاق هوش مصنوعی تنها بحثی دانشگاهی نیست و به حوزه سیاست عمومی جهانی وارد شده است.

European Union

Artificial Intelligence Act
2024

[Artificial Intelligence Act 2024](#)

قانون هوش مصنوعی اتحادیه اروپا رویکردی مبتنی بر سطح خطر اتخاذ کرده و برخی کاربردهای دستکاری‌کننده یا بهره‌بردار از آسیب‌پذیری انسان را محدود می‌کند. این قانون، با وجود کاستی‌ها و بحث‌های پیرامون آن، نمونه مهمی از تلاش برای تبدیل اصول اخلاقی به الزامات حقوقی است.

بخش ششم: آزادی، قدرت، استبداد و مسئولیت شهروندی

حاکمیت بر توجه بدون نظریه‌ای درباره آزادی و قدرت کامل نمی‌شود. آزادی تنها نبود مانع آشکار نیست؛ انسان ممکن است بدون زندان و سانسور مستقیم نیز در محیطی زندگی کند که زبان، ترس، عادت و وابستگی، افق انتخاب او را محدود ساخته‌اند. از

سوی دیگر، آزادی پایدار تنها با اراده فردی حفظ نمی‌شود و به نهادهایی نیاز دارد که قدرت را محدود، حقیقت را قابل بررسی و اختلاف را قابل تحمل سازند.

John Stuart Mill

On Liberty

1859

On Liberty 1859

میل از آزادی اندیشه، بیان و شیوه زندگی فرد در برابر فشار حکومت و اکثریت دفاع می‌کند. اصل زیان او همچنان یکی از پایه‌های بحث درباره حدود مداخله قدرت است. در چارچوب کتاب حاضر، پرسش تازه این است که آیا دستکاری پنهان توجه نیز می‌تواند شکلی از آسیب به استقلال انسان باشد.

Alexis de Tocqueville

Democracy in America

1835–1840

Democracy in America 1835–1840

توکویل علاوه بر نهادهای دموکراتیک، به عادات، انجمن‌ها و فرهنگ شهروندی توجه دارد. او خطر استبداد نرم و فشار افکار عمومی را نیز می‌بیند؛ قدرتی که لزوماً بدن را زندانی نمی‌کند، اما می‌تواند استقلال داوری را محدود سازد.

Hannah Arendt

The Origins of Totalitarianism

1951

The Origins of Totalitarianism 1951

آرنت ریشه‌ها و ساختارهای تمامیت‌خواهی را در پیوند با ایدئولوژی، ترور، تنهایی اجتماعی و نابودی واقعیت مشترک بررسی می‌کند. این اثر برای فهم نظام‌هایی اهمیت دارد که نه تنها رفتار، بلکه حافظه و معنای جهان را هدف قرار می‌دهند.

Hannah Arendt

The Human Condition

1958

The Human Condition 1958

آرنت میان کار برای بقا، ساختن جهان پایدار و کنش سیاسی تمایز می‌گذارد. جامعه آزاد به فضایی عمومی نیاز دارد که انسان‌ها بتوانند در آن دیده شوند، سخن بگویند و آغازگر عملی تازه باشند. توجه مشترک به جهان عمومی، شرط چنین فضایی است.

Hannah Arendt

“Truth and Politics”

1967

[“Truth and Politics” 1967](#)

آرنت رابطه دشوار حقیقت و قدرت سیاسی را بررسی می‌کند. او نشان می‌دهد که دروغ سازمان‌یافته می‌تواند مرز میان واقعیت و خیال را تضعیف کند و توان دآوری شهروندان را از میان ببرد.

George Orwell

Nineteen Eighty-Four

1949

[Nineteen Eighty-Four 1949](#)

رمان اورول تنها درباره نظارت فیزیکی نیست؛ درباره کنترل زبان، حافظه، تاریخ و امکان اندیشیدن است. «زبان نو» نشان می‌دهد که محدود کردن واژه‌ها چگونه می‌تواند محدوده اندیشه را نیز محدود سازد.

George Orwell

“Politics and the English Language”

1946

[“Politics and the English Language” 1946](#)

اورول زبان مبهم و فرسوده سیاسی را نقد می‌کند و نشان می‌دهد که چگونه واژه‌های بی‌معنا می‌توانند خشونت و دروغ را پنهان کنند. روشن‌نویسی در این نگاه، بخشی از مسئولیت اخلاقی و مقاومت در برابر تحریف است.

Aldous Huxley

Brave New World

1932

[Brave New World 1932](#)

هاکسلی جهانی را تصور می‌کند که کنترل در آن نه صرفاً از راه ترس، بلکه از طریق لذت، سرگرمی، مصرف و شرطی‌سازی صورت می‌گیرد. این تصویر با بسیاری از نگرانی‌های اقتصاد توجه درباره سلطه از راه رضایت و وابستگی هم‌خوان است.

Aldous Huxley

Brave New World Revisited

1958

Brave New World Revisited 1958

هاکسلی سال‌ها پس از رمان خود، تبلیغات، مصرف‌گرایی، فناوری و روان‌شناسی جمعی را در جهان واقعی بررسی می‌کند. او هشدار می‌دهد که آزادی ممکن است نه با حمله‌ای ناگهانی، بلکه با عادت کردن مردم به سرگرمی و هدایت دائمی فرسوده شود.

Karl Popper

The Open Society and Its Enemies

1945

The Open Society and Its Enemies 1945

پوپر از جامعه باز دفاع می‌کند؛ جامعه‌ای که در آن هیچ قدرتی صاحب حقیقت نهایی نیست و سیاست‌ها می‌توانند نقد، اصلاح و جایگزین شوند. این اصل با حاکمیت بر توجه پیوند دارد، زیرا ذهن آزاد نیازمند دسترسی به روایت‌های متفاوت و امکان تصحیح خطاست.

Isaiah Berlin

“Two Concepts of Liberty”

1958

“Two Concepts of Liberty” 1958

برلین میان آزادی منفی، یعنی نبود دخالت، و آزادی مثبت، یعنی توان خودفرمانی، تمایز می‌گذارد. حاکمیت بر توجه هر دو بعد را دربر می‌گیرد: رهایی از دستکاری و برخورداری از توان واقعی برای هدایت ذهن و زندگی.

Erich Fromm

Escape from Freedom

1941

Escape from Freedom 1941

فروم نشان می‌دهد که انسان ممکن است از بار مسئولیت آزادی بگریزد و خود را به اقتدار، هم‌رنگی یا ایدئولوژی بسپارد. این اثر یادآوری می‌کند که آزادی تنها حق بیرونی نیست؛ نیازمند بلوغ، تحمل ابهام و پذیرش مسئولیت انتخاب نیز هست.

Michel Foucault

Discipline and Punish: The Birth of the Prison

1975

Discipline and Punish: The Birth of the Prison 1975

فوکو تحول قدرت از مجازات آشکار به نظارت، انضباط و درونی شدن کنترل را بررسی می‌کند. مفهوم نظارت دائمی برای فهم جامعه دیجیتال اهمیت تازه‌ای یافته است، زیرا فرد ممکن است رفتار خود را بر پایه احتمال دیده شدن تنظیم کند.

Michel Foucault

The History of Sexuality, Volume I

1976

The History of Sexuality, Volume I 1976

فوکو قدرت را تنها سرکوبگر نمی‌بیند؛ قدرت دانش، هویت، زبان و دسته‌بندی نیز تولید می‌کند. این دیدگاه برای درک سامانه‌هایی سودمند است که نه فقط انتخاب‌های موجود، بلکه خود ترجیح‌ها و تصویر انسان از خویش را شکل می‌دهند.

Václav Havel

The Power of the Powerless

1978

The Power of the Powerless 1978

هاول توضیح می‌دهد که نظام پساتامیت‌خواه چگونه از مشارکت روزمره مردم در نمایش ظاهری ایدئولوژی نیرو می‌گیرد. «زندگی در حقیقت» در نگاه او شکستن همین چرخه و بازپس‌گیری مسئولیت فردی است.

Timothy Snyder

On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century

2017

On Tyranny: Twenty Lessons from the Twentieth Century 2017

اسنایدر درس‌هایی کوتاه درباره مقاومت در برابر اقتدارگرایی ارائه می‌کند. اهمیت اثر او برای بحث توجه در این است که استبداد از عادت، تسلیم پیشاپیش و فرسودگی حافظه تاریخی بهره می‌گیرد.

Jason Stanley

How Propaganda Works

2015

How Propaganda Works 2015

استثلی رابطه پروپاگاندا با ایدئولوژی، نابرابری و زبان سیاسی را بررسی می‌کند. او نشان می‌دهد که پروپاگاندا همیشه آشکارا دروغ نمی‌گوید؛ گاه از ارزش‌های پذیرفته‌شده استفاده می‌کند تا اهدافی مخالف همان ارزش‌ها را پیش ببرد.

Jason Stanley

How Fascism Works: The Politics of Us and Them

2018

How Fascism Works: The Politics of Us and Them 2018

این اثر شیوه‌هایی چون گذشته اسطوره‌ای، دشمن‌سازی، حمله به حقیقت، قربانی‌نمایی و ترس جنسی را در سیاست فاشیستی بررسی می‌کند. این سازوکارها در درجه نخست برای تصرف و قطبی کردن توجه عمومی به کار می‌روند.

بخش هفتم: ایران، استبداد دینی و بازسازی توجه ملی

بحث حاکمیت بر توجه در ایران باید در بستر تاریخی و سیاسی خاص کشور بررسی شود. حکومت جمهوری اسلامی تنها از ابزارهای معمول اقتدارگرایی استفاده نکرده، بلکه دین دولتی، بحران خارجی، ناامنی اقتصادی، سانسور، دشمن‌سازی و مداخله در زندگی خصوصی را به اجزای یک نظام فراگیر کنترل تبدیل کرده است. نتیجه این وضعیت، اشغال بخش بزرگی از وقت و توان ذهنی جامعه با حکومت و بحران‌های تولیدشده یا تشدیدشده به وسیله آن است.

منابع این بخش باید در نسخه نهایی کتاب، براساس میزان استفاده مستقیم در فصل مربوط به ایران تکمیل شوند. از آنجا که کتاب حاضر اثری درباره تاریخ جامع جمهوری اسلامی نیست، بهتر است تنها منابعی انتخاب شوند که به ساخت قدرت، ایدئولوژی، رسانه، سرکوب و جامعه مدنی ارتباط مستقیم دارند.

Ervand Abrahamian

Iran Between Two Revolutions

1982

Iran Between Two Revolutions 1982

آبراهامیان تحولات اجتماعی و سیاسی ایران را از اواخر دوره قاجار تا انقلاب ۱۳۵۷ بررسی می‌کند. این کتاب برای شناخت نیروهای اجتماعی، طبقاتی و سازمانی‌ای که زمینه انقلاب را شکل دادند اهمیت دارد.

Ervand Abrahamian

A History of Modern Iran

2008

[A History of Modern Iran 2008](#)

این اثر روایتی فشرده از تاریخ سیاسی ایران مدرن ارائه می‌کند و برای خواننده‌ای که به زمینه تاریخی شکل‌گیری جمهوری اسلامی نیاز دارد، نقطه آغاز مناسبی است.

Ervand Abrahamian

Tortured Confessions: Prisons and Public Recantations in Modern Iran

1999

[Tortured Confessions: Prisons and Public Recantations in Modern Iran 1999](#)

آبراهامیان اعترافات اجباری و نمایش‌های سیاسی را در ایران بررسی می‌کند. این اثر نشان می‌دهد که هدف سرکوب تنها گرفتن اطلاعات یا مجازات فرد نیست، بلکه بازسازی روایت عمومی و تحمیل زبان حکومت بر قربانی نیز هست.

Said Amir Arjomand

The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran

1988

[The Turban for the Crown: The Islamic Revolution in Iran 1988](#)

ارجومند ساختار اجتماعی، مذهبی و سیاسی انقلاب اسلامی و شکل‌گیری حکومت روحانیان را تحلیل می‌کند. این کتاب برای فهم تبدیل نهاد دینی به ساختار حکومتی اهمیت دارد.

Hamid Algar

Religion and State in Iran, 1785–1906

1969

[Religion and State in Iran, 1785–1906 1969](#)

این اثر رابطه روحانیت و دولت را در دوره قاجار بررسی می‌کند و به فهم ریشه‌های تاریخی نفوذ سیاسی نهاد مذهبی کمک می‌رساند.

Nikki R. Keddie

Modern Iran: Roots and Results of Revolution

2003

[Modern Iran: Roots and Results of Revolution 2003](#)

کدی انقلاب ایران را در زمینه تحولات اقتصادی، اجتماعی، دینی و سیاسی بلندمدت بررسی می‌کند. اثر او برای مقایسه تفسیرهای متفاوت درباره علل انقلاب سودمند است.

Misagh Parsa

Social Origins of the Iranian Revolution

1989

Social Origins of the Iranian Revolution 1989

پارسا بر نقش ائتلاف‌های اجتماعی، تعارض‌های طبقاتی و سیاست‌های دولت در شکل‌گیری انقلاب تمرکز می‌کند. این کتاب نشان می‌دهد که انقلاب را نمی‌توان تنها با ایدئولوژی یا رهبری فردی توضیح داد.

Misagh Parsa

Democracy in Iran: Why It Failed and How It Might Succeed

2016

Democracy in Iran: Why It Failed and How It Might Succeed 2016

پارسا موانع تاریخی و نهادی دموکراسی در ایران و ظرفیت نیروهای اجتماعی برای گذار سیاسی را بررسی می‌کند. اثر او برای پیوند دادن نقد جمهوری اسلامی با مسئله ساختن نهادهای آینده اهمیت دارد.

Akbar Ganji

The Road to Democracy in Iran

2008

The Road to Democracy in Iran 2008

گنجی در این مجموعه به استبداد دینی، جامعه مدنی و گذار دموکراتیک می‌پردازد. اهمیت این اثر در تأکید بر مبارزه سیاسی بدون بازتولید ساختارهای اقتدارگراست.

Abbas Milani

The Shah

2011

The Shah 2011

میلانی زندگی و حکومت محمدرضا شاه را در بستر تاریخ معاصر ایران بررسی می‌کند. این کتاب برای شناخت ضعف‌های نظام سیاسی پیش از انقلاب و رابطه میان نوسازی، تمرکز قدرت و بحران مشروعیت سودمند است.

Abbas Milani

Eminent Persians

2008

[Eminent Persians 2008](#)

این مجموعه از زندگی‌نامه‌های سیاسی و فرهنگی، تصویری گسترده‌تر از نخبگان، روشنفکران و مدیران ایران معاصر ارائه می‌دهد و نشان می‌دهد تاریخ سیاسی کشور تنها با رهبران رسمی توضیح داده نمی‌شود.

Homa Katouzian

Iran: A Study in Political Development

1981

[Iran: A Study in Political Development 1981](#)

کاتوزیان الگوی دولت خودکامه و ضعف نهادهای پایدار را در تاریخ سیاسی ایران بررسی می‌کند. نظریه او، صرف‌نظر از نقدهایی که بر آن وارد شده، برای اندیشیدن درباره رابطه دولت، جامعه و بی‌ثباتی سیاسی اهمیت دارد.

Homa Katouzian

The Persians: Ancient, Mediaeval and Modern Iran

2009

[The Persians: Ancient, Mediaeval and Modern Iran 2009](#)

این کتاب روایتی گسترده از تاریخ و فرهنگ ایران ارائه می‌کند و به خواننده کمک می‌کند جمهوری اسلامی را نه معادل ایران، بلکه مرحله‌ای خاص در تاریخ طولانی کشور ببیند.

Azar Nafisi

Reading Lolita in Tehran

2003

[Reading Lolita in Tehran 2003](#)

نفیسی تجربه ادبیات، آموزش و زندگی زنان را در فضای ایدئولوژیک جمهوری اسلامی روایت می‌کند. این کتاب نشان می‌دهد که خواندن و تخیل چگونه می‌توانند به فضایی برای حفظ استقلال درونی تبدیل شوند.

Azar Nafisi

The Republic of Imagination

2014

The Republic of Imagination 2014

نفیسی از ادبیات و تخیل به عنوان عناصر ضروری جامعه آزاد دفاع می کند. اهمیت این اثر برای حاکمیت بر توجه در آن است که آزادی ذهن تنها با دسترسی به خبر حفظ نمی شود؛ انسان به داستان، تخیل و امکان دیدن زندگی از منظر دیگری نیز نیاز دارد.

Nader Hashemi and Danny Postel, editors

The People Reloaded: The Green Movement and the Struggle for Iran's Future

2010

The People Reloaded: The Green Movement and the Struggle for Iran's Future 2010

این مجموعه دیدگاه های گوناگون درباره جنبش سبز، جامعه مدنی و مبارزه سیاسی در ایران را گردآوری می کند. مطالعه آن برای شناخت تلاش های ایرانیان در بازپس گیری فضای عمومی و روایت ملی مفید است.

Asef Bayat

Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East

2010

Life as Politics: How Ordinary People Change the Middle East 2010

بیات به شکل های روزمره کنش اجتماعی در جوامع اقتدارگرا می پردازد. او نشان می دهد که تغییر سیاسی همیشه از طریق سازمان های رسمی و انقلاب های ناگهانی صورت نمی گیرد و رفتار روزمره مردم نیز می تواند فضاهای تازه ای ایجاد کند.

Asef Bayat

Revolution without Revolutionaries: Making Sense of the Arab Spring

2017

Revolution without Revolutionaries: Making Sense of the Arab Spring 2017

اگرچه محور این کتاب جهان عرب است، تحلیل بیات از ضعف سازمان، ایدئولوژی و تصور روشن از نظم پس از انقلاب، برای بحث گذار سیاسی ایران نیز آموزنده است.

بخش هشتم: آموزش، کودکان و پرورش استقلال ذهن

حاکمیت بر توجه از بزرگسالی آغاز نمی شود. کودکان در محیطی رشد می کنند که ظرفیت شناختی آنان هنوز در حال شکل گیری است و در برابر طراحی اعتیادآور، تبلیغات و تأیید اجتماعی آسیب پذیرترند. از این رو، آموزش سواد توجه باید همانند سواد خواندن، نوشتن و رسانه ای بخشی از مسئولیت مدرسه و خانواده باشد.

John Dewey

Democracy and Education

1916

[Democracy and Education 1916](#)

دیوپی آموزش را فرایندی برای مشارکت آگاهانه در زندگی دموکراتیک می‌داند. مدرسه در نگاه او نه محل انباشت محفوظات، بلکه جامعه‌ای کوچک برای تجربه همکاری، تحقیق و مسئولیت است.

Paulo Freire

Pedagogy of the Oppressed

1970

[Pedagogy of the Oppressed 1970](#)

فریره الگوی «بانکی» آموزش را نقد می‌کند که در آن آموزگار اطلاعات را در ذهن شاگرد می‌ریزد. او آموزش رهایی‌بخش را بر گفت‌وگو، پرسش و آگاهی انتقادی بنا می‌کند.

Maria Montessori

The Absorbent Mind

1949

[The Absorbent Mind 1949](#)

مونتسوری درباره رشد ذهن کودک و اهمیت محیطی سخن می‌گوید که استقلال، تمرکز و فعالیت خودانگیخته را ممکن سازد. روش او نشان می‌دهد که توجه را می‌توان با نظم، انتخاب و احترام به ریتم رشد کودک پرورش داد.

Neil Postman

The Disappearance of Childhood

1982

[The Disappearance of Childhood 1982](#)

پستمن رابطه میان رسانه و مرزهای فرهنگی دوران کودکی را بررسی می‌کند. هرچند کتاب پیش از اینترنت نوشته شده، پرسش‌های آن درباره دسترسی بی‌مرز کودکان به جهان بزرگسالان همچنان اهمیت دارد.

Jonathan Haidt

The Anxious Generation

2024

[The Anxious Generation 2024](#)

هویت گسترش تلفن‌های هوشمند، شبکه‌های اجتماعی، کاهش بازی آزاد و افزایش اضطراب نوجوانان را به هم پیوند می‌دهد. برخی نتیجه‌گیری‌های کتاب مورد بحث علمی قرار گرفته‌اند، اما اثر او گفت‌وگویی مهم درباره مسئولیت خانواده، مدرسه، شرکت‌های فناوری و سیاست عمومی ایجاد کرده است.

Jean M. Twenge

iGen

2017

[iGen 2017](#)

توانک تغییرات نسلی در رفتار، ارتباط، خواب، سلامت روان و استفاده از تلفن هوشمند را بررسی می‌کند. این اثر مجموعه گسترده‌ای از داده‌ها را وارد بحث تأثیر فناوری بر نوجوانان کرده است، هرچند تفسیر رابطه علت و معلولی همچنان محل گفت‌وگوست.

Maryanne Wolf

Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World

2018

[Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World 2018](#)

ولف از منظر علوم شناختی درباره تغییر عادت‌های مطالعه در محیط دیجیتال می‌نویسد. او نگران آن است که خواندن سریع و پراکنده، توانایی همدلی، تحلیل و فهم متن پیچیده را کاهش دهد و خواهان پرورش ذهنی «دوسواد» برای محیط چاپی و دیجیتال است.

بخش نهم: آثار ادبی و هشدارهای تمدنی

برخی از عمیق‌ترین هشدارها درباره تصرف ذهن، نه در رساله‌های علمی، بلکه در رمان‌ها و آثار ادبی بیان شده‌اند. ادبیات می‌تواند پیامدهای یک نظام را نه فقط توضیح دهد، بلکه به خواننده امکان دهد آن را از درون تجربه کند. آثار این بخش برای فهم عاطفی و اخلاقی موضوع کتاب اهمیت دارند.

Fyodor Dostoevsky

The Brothers Karamazov

1880

[The Brothers Karamazov 1880](#)

داستان «مفتش بزرگ» در این رمان پرسشی بنیادین درباره آزادی مطرح می‌کند: آیا انسان حاضر است بار دشوار انتخاب را تحمل کند یا آزادی را در برابر امنیت و اطاعت واگذار خواهد کرد؟

Franz Kafka

The Trial

1925

[The Trial 1925](#)

کافکا جهانی را تصویر می‌کند که در آن قدرت نامرئی، مبهم و پاسخ‌ناپذیر است. انسان نمی‌داند بر چه اساسی داوری می‌شود و همین ابهام، تمام ذهن و زندگی او را تصرف می‌کند.

George Orwell

Nineteen Eighty-Four

1949

[Nineteen Eighty-Four 1949](#)

این رمان تصویری از سلطه بر زبان، حافظه، حقیقت و حتی عشق ارائه می‌دهد. قدرت نهایی در جهان اورول آن است که انسان را وادار کنند نه فقط سخن رسمی، بلکه واقعیت تحمیل‌شده را در ذهن خود بپذیرد.

Aldous Huxley

Brave New World

1932

[Brave New World 1932](#)

هاکسلی جامعه‌ای را به تصویر می‌کشد که در آن انسان‌ها با لذت، سرگرمی، مصرف و شرطی‌سازی از آزادی عمیق خود دور می‌شوند. این اثر برای فهم سلطه‌ای اهمیت دارد که به زور آشکار نیاز ندارد.

Ray Bradbury

Fahrenheit 451

1953

[Fahrenheit 451 1953](#)

برادبری جامعه‌ای را نشان می‌دهد که کتاب در آن ممنوع است، اما نابودی تفکر تنها نتیجه سانسور نیست؛ سرعت، سرگرمی و بی‌میلی مردم به مواجهه با اندیشه دشوار نیز در آن نقش دارند.

Yevgeny Zamyatin

We

1924

We 1924

زامیاتین جهانی را توصیف می‌کند که در آن شفافیت کامل، نظم ریاضی و حذف حریم خصوصی به نام خوشبختی جمعی اعمال می‌شود. این رمان از سرچشمه‌های مهم ادبیات ضدتمامیت‌خواهی است.

Margaret Atwood

The Handmaid's Tale

1985

The Handmaid's Tale 1985

اتوود نشان می‌دهد که حکومت ایدئولوژیک چگونه بدن، زیان، حافظه و هویت زنان را تصرف می‌کند. اهمیت اثر برای خواننده ایرانی در پیوند میان دین حکومتی، کنترل اجتماعی و بازتعریف انسان بر پایه نقش تحمیلی است.

بخش دهم: اسناد و چارچوب‌های حقوقی و سیاسی

برای تبدیل حاکمیت بر توجه از یک مفهوم فلسفی به موضوعی در سیاست عمومی، باید به اسناد حقوق بشر، اخلاق فناوری، حمایت از کودکان، حریم خصوصی و تنظیم‌گری هوش مصنوعی توجه کرد. این اسناد همه مسئله را حل نکرده‌اند، اما زبان و ابزار اولیه‌ای برای محدود کردن قدرت فراهم می‌کنند.

United Nations

Universal Declaration of Human Rights

1948

Universal Declaration of Human Rights 1948

مواد مربوط به آزادی اندیشه، وجدان، عقیده، بیان و حریم خصوصی، پایه حقوقی مهمی برای توسعه مفهوم حاکمیت بر توجه فراهم می‌کنند. هرچند این اعلامیه پیش از عصر دیجیتال نوشته شده، اصول آن می‌توانند برای حفاظت از استقلال ذهن بازتفسیر شوند.

United Nations

International Covenant on Civil and Political Rights

1966

[International Covenant on Civil and Political Rights 1966](#)

این میثاق آزادی اندیشه و وجدان را به رسمیت می‌شناسد و از حریم خصوصی و آزادی بیان حمایت می‌کند. اهمیت ویژه آزادی اندیشه در آن است که این حق، برخلاف برخی نمودهای بیرونی آزادی، نباید موضوع اجبار قرار گیرد.

United Nations

Convention on the Rights of the Child

1989

[Convention on the Rights of the Child 1989](#)

این کنوانسیون بر منافع عالی کودک، رشد سالم، حریم خصوصی، دسترسی به اطلاعات مناسب و حمایت در برابر بهره‌برداری تأکید دارد. اصول آن می‌توانند مبنایی برای حفاظت از توجه کودکان در محیط دیجیتال باشند.

United Nations Committee on the Rights of the Child

General Comment No. 25 on Children's Rights in Relation to the Digital Environment

2021

[General Comment No. 25 on Children's Rights in Relation to the Digital Environment 2021](#)

این تفسیر عمومی به‌طور مشخص حقوق کودکان در فضای دیجیتال را بررسی می‌کند و بر طراحی متناسب با سن، حریم خصوصی، ایمنی و مسئولیت شرکت‌ها و دولت‌ها تأکید دارد.

OECD

Recommendation of the Council on Artificial Intelligence

2019، با اصلاحات بعدی

[Recommendation of the Council on Artificial Intelligence 2019، با اصلاحات بعدی](#)

اصول سازمان همکاری و توسعه اقتصادی بر هوش مصنوعی قابل اعتماد، احترام به حقوق بشر، شفافیت، ایمنی و پاسخ‌گویی تأکید می‌کنند.

UNESCO

Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence

2021

[Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence 2021](#)

این سند یکی از جامع‌ترین چارچوب‌های بین‌المللی درباره اخلاق هوش مصنوعی است و به کرامت، خودمختاری، حریم خصوصی، تنوع، عدالت و نظارت انسانی توجه دارد.

Council of Europe

Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law
2024

[Framework Convention on Artificial Intelligence and Human Rights, Democracy and the Rule of Law 2024](#)

این کنوانسیون بر ضرورت ارزیابی آثار هوش مصنوعی بر حقوق بشر، دموکراسی و حاکمیت قانون تأکید می‌کند و می‌تواند الگویی برای سیاست‌گذاری در ایران دموکراتیک آینده باشد.

European Union

General Data Protection Regulation
2016/2018

[General Data Protection Regulation 2016/2018](#)

مقررات عمومی حفاظت از داده اتحادیه اروپا حقوقی چون دسترسی، تصحیح، حذف و محدود کردن پردازش داده را به رسمیت می‌شناسد. این قانون نشان می‌دهد که حفاظت از داده تنها موضوع محرمانگی نیست، بلکه با توازن قدرت میان فرد و سازمان ارتباط دارد.

European Union

Digital Services Act
2022

[Digital Services Act 2022](#)

این قانون مسئولیت‌های تازه‌ای برای پلتفرم‌های دیجیتال، به‌ویژه درباره شفافیت تبلیغات، خطرهای سیستمی، حفاظت از کودکان و پاسخ‌گویی پلتفرم‌های بزرگ، ایجاد می‌کند.

European Union

Artificial Intelligence Act
2024

[Artificial Intelligence Act 2024](#)

این قانون برخی کاربردهای هوش مصنوعی را براساس خطر طبقه‌بندی می‌کند و محدودیت‌هایی برای روش‌های دستکاری‌کننده، امتیازدهی اجتماعی و بهره‌برداری از آسیب‌پذیری افراد در نظر می‌گیرد.

جمع‌بندی منابع

آثار معرفی‌شده در این بخش یک مکتب واحد را نمایندگی نمی‌کنند و قرار نیست خواننده همه آنها را بی‌چون‌وچرا بپذیرد. برخی از نویسندگان از منظر روان‌شناسی تجربی سخن می‌گویند، برخی به اقتصاد سیاسی می‌پردازند، برخی آزادی را از دیدگاه فلسفه و حقوق بررسی می‌کنند و گروهی دیگر درباره خطرهای فناوری یا استبداد هشدار می‌دهند. در مواردی نیز ممکن است میان پژوهشگران درباره شدت اثر شبکه‌های اجتماعی، ماهیت اعتیاد دیجیتال یا راه‌های تنظیم هوش مصنوعی اختلاف وجود داشته باشد. وجود این اختلاف نه نقطه ضعف، بلکه نشانه زنده بودن حوزه‌ای است که هنوز در حال شکل‌گیری است.

اندیشه اصلی کتاب «حاکمیت بر توجه» از کنار هم قرار دادن این حوزه‌ها پدید می‌آید. علوم شناختی نشان می‌دهند که توجه محدود و انتخابی است؛ اقتصاد دیجیتال نشان می‌دهد که این ظرفیت محدود به منبع درآمد تبدیل شده است؛ مطالعات رسانه و پروپاگاندا روشن می‌کنند که هدایت توجه چگونه به قدرت سیاسی می‌انجامد؛ فلسفه آزادی هشدار می‌دهد که انتخاب ظاهری بدون استقلال ذهن کافی نیست؛ و پژوهش‌های تازه درباره هوش مصنوعی و حقوق شناختی نشان می‌دهند که مرزهای آزادی انسان باید برای عصر فناوری از نو تعریف شوند.

برای خواننده‌ای که می‌خواهد مطالعه خود را با مجموعه‌ای محدود آغاز کند، ده اثر زیر می‌توانند نقطه شروع مناسبی باشند:

ویلیام جیمز، اصول روان‌شناسی؛

هربرت سایمون، رفتار اداری و نوشته او درباره جهان سرشار از اطلاعات؛

دانیل کاهنمن، تفکر، سریع و کند؛

تیم وو، تاجران توجه؛

شوشانا زوبوف، عصر سرمایه‌داری نظارتی؛

جیمز ویلیامز، از برابر نور ما کنار بروید؛

نیکلاس کار، کم‌عمق‌ها؛

هانا آرنت، خاستگاه‌های تمامیت‌خواهی؛

کارل پوپر، جامعه باز و دشمنان آن؛

سوزی آلگره، آزادی اندیشیدن.

این مسیر مطالعاتی از ذهن فرد آغاز می‌شود، به بازار و فناوری می‌رسد، از قدرت و استبداد عبور می‌کند و سرانجام به مسئله آزادی اندیشه بازمی‌گردد. همین حرکت، منطق اصلی کتاب حاضر نیز هست. توجه در آغاز ممکن است تنها توان تمرکز بر یک موضوع به نظر برسد، اما هنگامی که روابط اقتصادی، سیاسی و فناورانه آن آشکار شوند، روشن می‌شود که دفاع از توجه در حقیقت دفاع

از انسان است؛ انسانی که حق دارد نه تنها سخن بگوید و انتخاب کند، بلکه پیش از آن بتواند آزادانه ببیند، بیندیشد و معنای زندگی خود را تعیین نماید.